

**SLOVENSKÉ
ODBORNÉ
NÁZVOSLOVIE**

ROČNÍK III, ČÍSLO 2

1955

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

OBSAH

V. Blandr: Historické pramene odborného názvoslovia	33
Z chemickej terminológie II.	38
Z terminológie návestenia (Pokračovanie)	48
J. Igumnov: Z rusko-slovenskej rádiotechnickej terminológie	54
DISKUSIA	
S. Janík: Poznámky k železničnej terminológii	56
Drobnosti	
J. Horecký: Alotropný vid — alotropná modifikácia	
Lučba, lučebný, lučebniny — chémia, chemický, chemikálie	
Matečný lúh — kryštalizačný lúh	
Výparok — odparok	
Tekavý — prehavý	
Suchá destilácia — rozkladná destilácia	59
ZPRÁVY	
J. Horecký: A. Valachovič — Fyziológia človeka	61
V. Dujčiková: O ustávaní českej banickej terminológie	63

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED ROČNÍK III, ČÍSLO 2

Vydáva

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký

Tajomník redakcie dr. Marta Mašková

Redakčná rada: dr. Ferdinand Buffa, Viera Dujčiková,
dr. Ján Horecký, dr. Marta Mašková

Redakcia a administrácia: Bratislava, Klemensova 27.

Vychádza mesačne raz

Ročné predplatné Kés 24.—. Jednotlivé číslo Kés 2.—.

Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roka.

Rukopis zadaný v decembri 1954; vytlačený vo februári 1955

Vytlačili Knížné závody, národný podnik, z. z. Bratislava

Povolené výmerom PJO č. 12067/54-IV./2. A-66073

HISTORICKÉ PRAMENE ODBORNÉHO NÁZVOSLOVIA

Vincent Blanár

Odborné názvy sa tvoria podľa živých postupov rozširovania slovných zásoby, i keď táto dôležitá oblasť slovníka má aj svoje špecifické zákonitosti. Je známu skutočnosťou, že v niektorých terminológiách viac a v iných menej sa využíva aj jestvujúce ľudové názvoslovie¹, ktoré má svoje korene v dávnejších výrobných procesoch. V tomto príspevku chcem osvetliť historickými dátami viaceré banické termíny. Východiskom úvahy sú banické termíny z počtových kníh zemianskeho banského súdu na Boci (z r. 1588—1591, 1593—1598, 1600—1602)² a z prekladov Maximiliánovho banského poriadku. Preklady Maximiliánovho banského poriadku uverejnil P. Ratkoš v práci *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku* (Bratislava 1951). Ide o výňatok z prekladu z r. 1699 od neznámeho autora (ďalej MBO I) a o preklad J. Vozáryho z r. 1759 (ďalej MBO II). Obidva preklady boli vyhotovené na Boci. Pokúšim sa ukázať, aké bolo miesto týchto termínov vo vývine slovenskej slovné zásoby. Prizerám na stav v dnešnom spisovnom jazyku i v dnešnom nárečí na Bociach³.

Naši predkovia doŕoľali a spracúvali železo, striebornú a zlatú rudu ešte pred príchodom Maďarov do Dunajskej kotliny.⁴

Medzi najstaršie banické názvy patria slová *ruda*, *železná ruda*, *železo*, *zlato*, *striebro*; miesto, kde sa doluje, *baňa*; *stupa*, mlyn na drvenie horniny. Zo všetkých troch jazykových pamiatok je doložené spojenie *dobývať rudu*, ktoré akiste možno zaradiť do tejto najstaršej vrstvy názvov. Ďalej sem patria staré úpravnicke procesy, ako *pátiť*, *prepaľovať zlato*, *striebro* (PK, MBO II); *premývať zlato* (MBO II). Význam „získat kov výrobným procesom“ sa vyjadroval slovesami *narobiť* — *vyrobiť* (doložené vo všetkých

¹ Porov. F. Buffa, *Ľudové prvky v terminológii*, SON I, 1953, 65—67.

² Z originálu, ktorý je v archíve rodiny Szentiványich (Országos levéltár, Budapešť), odpísal dr. Peter Ratkoš. Ďalej sa cituje PK.

³ Porovnanie slovné zásoby počtových kníh s dnešným nárečovým stavom som urobil v auguste 1954.

⁴ P. Ratkoš, *Príspevok 9*.

troch pamiatkach). Pôvodne šlo o rovnoznačné výrazy. Všimnime si napr. tento úryvok zo 41. článku, § 1, MBO II: „Ustanovujeme a zriďujeme i to, aby sme nám všetko zlato a striebro, ktoré je v našom kralovstve uherskem, na všetkých banach a v bašuvnách *narobi*, do našej komory štiavnickej a kremnickej oddávalo a prinášelo, totižto kde je mimo banských miest zlato a striebro prepaľuje a *vyrába*, . . . (podčiarkuje V. B.).⁵

Príchodom nemeckých kolonistov v 12. a 15. stor. do Uhorska sa banská výroba zdokonalila. Nemeckí baníci priniesli dokonalejšie spôsoby banskej výroby, spracovania rúd v hutách i nový spôsob organizácie banského podnikania. (O tom P. Ratkoš, I. c. 13 n.) Nemeckí baníci k nám priniesli s novými výrobnými a úpravnickými procesmi nové nemecké banické termíny, ktoré vo viac alebo menej poslovenčenej podobe prijali do svojej profesionálnej reči i domáci slovenskí baníci. Takto sa rozšírilo naše staré banické názvoslovie o slová ako *berggrichter*, *bergmajster*, *mutunk*, *gverk* (*geverk*), *haviar*; *handel*; *šachta*, *gang*, *štólna*; *unkest*, *šmitkest*; *šichta*; *furma*; *járat*, *pavovať*; *frišovať*, *šadovať*, *rošťovať*; *próba*, *próbcedula*; *liach* a iné. Niekde vznikli dvojtvary, vedľa domáceho slova sa zaužíval výraz prevzatý v nemčiny, napr. *štample*—*podpory*, *šajdaky*—*poľená* (MBO I), *šmelcgoit*—*odpálené zlato* (PK; a od tohto základu: *šmelc*, *šmelcovat*, *šmelciar*, *šmelcovňa*).

Zdokonalené výrobné postupy sa pomenúvajú aj domácimi výrazmi, napr. *podbíjať štólnu*; *prebíjať a zjednotiť bane*, *šachty*, *handel*; *uhliar*, *uhliareň* (doklady z MBO II). Majiteľ podielu mal svojho *námestníka*, *spoločníka* (MBO II) alebo *faktora* (PK). Ťažiar platil zeme pánom feudálnu rentu *sedemnástu*. V citovaných pamiatkach sa hovorí o *lomčivom striebre* (=lánavý); meria sa *zdĺžina* — *širina* — (*z*)*hlubina* (=dĺžka — šírka — hĺbka); častý je názov *banský robotník*.

Uvedené staré banické termíny si neuchovali rovnaké postavenie v ďalšom vývine slovenskej slovnice. Ich miesto sa pozmenilo z niekoľkých príčin. Jednak šlo o okolnosti mimojazykové: vývin výrobných postupov. Zanikla zastaralá vec a s ňou i názov a naopak, nové veci, postupy, vzťahy, ktoré so sebou priniesol rozvoj techniky a vedy, bolo potrebné označovať novými názvami. Niektorými termínmi sa v neskoršom čase vyjadruje sčasti pozmenený obsah. Význačným činiteľom, ktorý pôsobí v poslednom storočí, je budovanie normy spisovného jazyka ako formy národnej kultúry. Výstavba odborného názvoslovia je jednou z dôleži-

tých zložiek tohto úsilia. Za takýchto podmienok nastali v sústave starých banických názvov rozličné presuny. Ich výsledok sa dá charakterizovať asi takto:

A. 1. Dnes už nežijú termíny, ktorými sa označovali rozličné feudálne vzťahy v banskej výrobe: *sedemnástu* (sedemnásť časť hrubých príjmov, feudálna renta), *linšaftník* (podielník v ťažiar-skom družstve; porov. nem. *die Lehnenschaft*). Týmto slovom starí baníci na Bociach ani nerozumejú. Pamätajú sa však, že *gverci* (*geverci*; z nem. *der Gewerke*) boli „spoločníci v gverstve“, v ťažiar-skom družstve. A dobre vedia, že *mutovárnia* (*mutunk*) znamenalo toľko ako „teras kutacie právo“. Na Bociach len medzi baníkmi sú dodnes známe slová *unkest* (výdavok, doplatky, ktoré sa baníkov stŕhali z výplaty za materiál, napr. strelivo, šnúry, rozbušky, ktorých dostával ku svojej práci) a *šmitkest* („čo rozváč ostril bórerom“). Dnes dostáva baník potrebný materiál zdarma.⁷

V dôsledku novej organizácie banskej výroby, úpravnických procesov a pod. tieto názvy sa vysúvajú zo živých zásob banických termínov. Sú to pomenovania feudálnych pracovných pomerov. Časť z nich stará generácia baníkov na Bociach ešte dobre pozná.

2. Mnohé z historických názvov žijú v dnešnej ľudovej banickej terminológii, kým v spisovnom jazyku sa ušľachťujú názvy, ktoré odpovedajú zásadám tvorenia novej, celonárodnej terminológie. V spisovnej slovenčine sa odstraňujú najmä názvy pôvodu nemeckého, za ktoré máme vhodné domáce slová.⁸ Uvedieme niekoľko príkladov:

ľudový termín	spisovný termín
handel (Boce; len v staršej generácii baníkov)	banský závod, podnik
hutman (Dobš.)	banský majster
pavovať (Boce, Dobš.)	doľovať, dobývať ťžitkový nerast
fiach (Boce, Dobš.)	kamienok

⁵ *Bergmännisches Wörterbuch*, Chemnitz 1778, 326.

⁷ Používam tu i niektoré informácie z dotazníka, ktorý vyplnil inž. M. Marušák z Banickej fakulty Vysokej školy technickej v Košiciach.

⁸ Ľudové názvy porovnávam s dnešnou banickou ľudovou terminológiou na Bociach a v Dobšinej. Poznámka Boce, Dobš. za termínom ukazuje, že sa slovo na tomto mieste pozná. K banickej ľudovej terminológii v Dobšinej porov. diplomovú prácu L. Rosenbergovej, *Banická ľudová terminológia mesta Dobšinej*. Spisovné termíny a ich obsah uvádzam podľa rukopisu *Banickeho terminologického slovníka* v Ústave slov. jazyka SAV.

⁶ P. Ratkoš, *Príspevok* 142.

próba (Boce, Dobš.)	skúška kovnatosti rudy
probír (Boce, Dobš.)	skúšač
šľam (Boce), šľam (Dobš.)	kalová voda
šľamovňa (Boce), šľamovňa (Dobš.)	kalová jama
šmelcovať (Boce)	taviť
šadovať (Boce)	čistiť
púr (Boce, Dobš.)	tácky
halňa (Boce)	odval

3. Viaceré zo starých názvov získali celonárodnú platnosť. Stali sa súčasťou spisovnej slovnice zásoby. Ich obsah sa ustáľuje v pripravenom *Banickom terminologickom slovníku*. Ide o názvy od pôvodu domáce i cudzie (nemecké), ktoré sú základom pre ďalšie odvodené termíny.

Do sústavy spisovných odborných názvov patria z baníckych termínov, doložených v starých pamiatkach, napr. tieto: *baňa*, *baník*, *baniská kniha* ...; *ruda*, *železná*, *strieborná* ... *ruda*; pre získavanie užitočného nerastu zostal starý termín *dobývať* — *dobývanie*. V banickom názvosloví sa uplatnil starý názov *stupa* pre označenie zariadenia na drvenie drahokamovej rudy, v ktorom sa ruda privádza do žľabu, kde je drvená striedavým dopadáním zvislých okovaných ťvkov; slovom *stupa* sa teda pomenúva obdobné zariadenie pri modernej technike. Poznáť sa *premývacie zariadenia*; napr. *premývacie sito* (uklonené sito, na ktorom sa ruda alebo uhlie premýva vodou a triedi).

Z prevzatých termínov sa prijali do spisovného názvoslovia napríklad tieto: *fárat* (zostupovať na pracovisko pod zemou; z nem. *fahren*), *haviar* (z nem. *der Hauer*) — názov pre kvalifikovaného a školeného baníka. Triediace zariadenie na triedenie rubaniny istej veľkosti sa i v spisovnej terminológii nazýva *rošt* (z nem. *der Rost*). Pomenovanie závodu na výrobu kovov z rúd, prípadne na ich ďalšie spracovanie, *huta* (z nem. *die Hütte*), je celonárodné, spisovné.

Slová *štôlna*, *šachta* sú spisovné, ale v banickej terminológii sa zavádzajú podstatné mená *chodba* a *jama*⁹. Vedľa hovorového *šichta* sa používa ako termín *smena*.

4. Zmeny na pláne sémantickom. Ukázali sme, že jedna časť starých odborných baníckych názvov sa uplatnila v spisovnom odbornom názvosloví. Pretože technika práce sa neustále zdokonaľuje, i tam, kde sa nejaká vec, postup pomenúva starým termí-

nom, týmto termínom sa vyjadruje čiastočne nový obsah. Porov. napríklad dnešné a staré *premývacie zariadenia*, *stupy* a pod. V niektorých prípadoch sa obsah dvoch pôvodne rovnoznačných výrazov špecifikoval; napr. *baník* je dnes širší termín, ktorým sa označuje zamestnanec baní pracujúci pod zemou alebo každý zamestnanec baní. Termín *haviar* je špeciálnejší, vymedzil sa pre kvalifikovaného a školeného baníka. Neraz sa zdokonalený postup pomenúva novým termínom. Niekoľko príkladov: Surové ťažené uhlie sa ďalej spracúva v *uhľovej úpravni*, a nie v *uhľarňi*. Výraz *faktor* čiže *námestník*, *poručník* majiteľa baniského podniku za zmenených výrobných vzťahov rozšíril svoj obsah na predáka, vedúceho pracovnej skupiny. V takomto význame poznajú toto slovo baníci na Bociach dodnes. Podstatné mená *faktor*, *námestník*, *poručník* sa používajú v iných terminológiách (v drevárskej, tlačiarскеj, administratívnej a právnickej). Zodpovedný vedúci pracovnej čaty v bani je *predák*.

B. Pri preberaní starých ľudových baníckych termínov do spisovného názvoslovia bol dôležitý i moment slovtvorných postupov. Názvy, ktoré neboli tvorené podľa živých slovtvorných modelov, neuplatnili sa ako spisovné termíny. Napr. v MBO II sú doložené názvy priestorových rozmerov *dĺžina* — *šírka* (*z*)*hlubina*. Prípona *-ina* má viaceré významy vzhľadom na morfológické a sémantické skupiny odvodzovacieho základu. Od adjektívnych základov sa touto príponou tvoria názvy miesta: *výšina*, *hĺbina*, *cudzina* ...; názvy vecí: *baranina*, *hobádzina* ... a abstraktá: *slabina*, *táranina* ... Od prídavných mien, ktorými sa pomenúvajú rozmery (*dĺhý*, *široký*, *vyšoký*), tvoria sa podstatné mená vyjadrujúce tento vzťah príponou *-ka*: *dĺžka*, *šírka*, *výška*. Miestny význam odvodením na *-ina* je prillís vyhranený, než aby sa tým istým spôsobom mohli tvoriť aj názvy rozmerov. Preto sa v spisovnej slovenčine diferencuje *výška*: *výšina* a pod.

Neujalo sa ani prídavné meno *lomčivý* (*lomčivé striebro*, t. j. *lámacé*). Prídavné meno, ktoré vyjadruje schopnosť alebo náchylnosť k lámavosti, tvorí sa od slovesa *lámať*: *lámacý*. Podobne: *hravý*, *satívý*, *dušivý* ... Prídavné mená na *-čivý* sa tvoria obyčajne od základu s preponou: *preberčivý*, *ústupčivý*, *zádušičivý*, *zhovorčivý* a i.¹⁰

Slovesá *pátiť* — *odpátiť* (napr. *pálenie*, *odpálenie striebra*, PK) a *narobiť* — *vyrobiť* (MBO II) boli v našej banickej terminológii

⁹ Porov. *Banický terminologický slovník*, Rukopis.

¹⁰ Pozri *Jazyková výchova* pre II. tr. škôl III. stupňa, Bratislava 1952, 37 a B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 206.

16.—18. stor. rovnomačné. V ďalšom vývine sa tieto výrazy významovo oddialili, pretože predpony *od-* a *na-* sa využili pre iné významy. Sloveso *odpáliť* a *od* neho odvodenými výrazmi *odpaľovač*, *odpaľovací strojek* sa vyjadrujú nové pojmy. *Odpáliť urtné diery* znamená v dnešnej spisovnej terminológii priviesť k výbuchu nálože výbušnin uložených do vývrtov v hornine pomocou rozbušiek, zápalných šnúr alebo elektrickým odpaľovacím zariadením. Pokiaľ ide o druhú dvojicu, v termínologickom význame sa dnes používa len *vyrábiť* — *vyrábať*. Predpona *na-* v *narobil* vyjadruje veľkú mieru deja.

V tomto nevelkom historickom materiáli sú príklady na slovo tvorné postupy, ktoré dodnes patria v našom jazyku medzi produktívne najmä v oblasti terminologickej. Najdôležitejším z nich je vytváranie združených pomenovaní typu *železná ruda*, *hutný prach*. Postavenie zhodného prívlastku nie je v staršej banickej terminológii celkom jednotné. Napr. v MBO II je doložené spojenie *knihá banská*. Ustálil sa však termín *banská kniha*, pretože postpovaný zhodný prívlastok sa využíva v zoologickej, botanickej a chemickej nomenklatúre na tvorenie druhových názvov (porov. *javor mliečny*, *javor poľný*, *javor kalinolistý* . . .)¹¹. Podobné nedôslednosti sa odstraňujú dnes, keď sa odborná terminológia buduje na základe vypracovanej jazykovej teórie.

Z CHEMICKEJ TERMINOLÓGIE II

absorbent, nespr. absorbens

látka pohlcujúca iné látky vo svojom objeme

absorpčný koeficient

konštanta charakterizujúca absorpčnú schopnosť látky

absorbér

zariadenie, v ktorom prebieha absorpcia

absorpcia

pohlcovanie v objeme látky

absorpčný pás

oblasť spektra, ktorá sa absorbuje

adhézia

jav, pri ktorom kvapalná alebo tuhá látka prilipne na súvislý povrch druhej látky v dôsledku uplatnenia medzimolekulových síl

adícia

zlučovanie dvoch molekúl za vzniku jednej molekuly

¹¹ F. Buffa, *Využitie adjektíva v nomenklatúre*, SON II, 1954, 97—100.

adičná zlúčenina

zlúčenina vznikajúca adíciou

adsorbent

látka pohlcujúca iné látky na svojom povrchu

aerosól

sól, kde disperzným prostredím je vzduch

agregácia

spájanie dvoch alebo viacerých nerovnakých molekúl vo väčšie častice

aktívacia molekuly

proces, pri ktorom prechádza molekula do aktívneho stavu

aktivačná energia

energia potrebná na to, aby pri vzájomnom stretnutí dve molekuly zreagovali

aktívny stav

stav, pri ktorom molekula má aktivačnú energiu, čiže je schopná reagovať

alkálie

zásadité reagujúce zlúčeniny alkalických kovov a kovov žieravých zemín

alotropia

jestvovanie toho istého prvku vo viacerých kryštálových modifikáciách

alotropická modifikácia, nespr. alotropný vid

jedna z kryštálových modifikácií prvku

amfolyt = **amfotérny elektrolyt** = **obojaký elektrolyt**

kyslíčnik alebo hydroxyd, ktorý má kyslé alebo zásadité vlastnosti v závislosti od koncentrácie vodíkových iónov v roztoku

amperometrická titrácia = **polarometrická titrácia**

titrácia, pri ktorej sa ekvivalentový bod zisťuje na základe zmeny polvlnového potenciálu

anizotropia

rozdielnosť vlastností látky v rôznych smeroch

asociácia

spájanie dvoch alebo viacerých rovnakých molekúl vo väčšie častice

asociované kvapaliny

kvapaliny zložené z asociovaných molekúl

bezokyslíkaté kyseliny

kyseliny, ktoré neobsahujú v svojom zložení kyslík

bod odkvapnutia = **teplota odkvapnutia**, nespr. bod skvapnutia

teplota, pri ktorej viskozita látky sa zmenší natoľko, že látka samovoľne vplyvom vlastnej váhy odkvapne

bod topenia = **teplota topenia**

teplota, pri ktorej je vedľa seba v rovnováhe kvapalná a tuhá fáza pri atmosferickom tlaku; je totožný s bodom (teplotou) tuhnutia

bod tuhnutia = **teplota tuhnutia**, nespr. bod mrazu

teplota, pri ktorej sú vedľa seba v rovnováhe tuhá a kvapalná fáza pri atmosferickom tlaku

bod varu = **teplota varu**

teplota, pri ktorej sa tlak nasýtených pár rovná vonkajšiemu tlaku

bod zápalnosti = **teplota zápalnosti**

teplota, pri ktorej sa látka samovoľne zapáli (vzplanie)

činnidlo = **reagencia**

látka používaná na určité presne definované chemické reakcie

dekantácia = **dekantovanie**

oddeľovanie tuhých látok od kvapalných zľevaním kvapaliny

destilácia

oddeľovanie zmesi kvapalín na jej zložky vyparovaním a nasledujúcou kondenzáciou

destilát

látka získaná destiláciou

dialýza

oddeľovanie koloíidov od kryštaloíidov pomocou špeciálnych bián

difúzia

premiesťovanie častíc v smere koncentračného spádu

dimér

chemická látka, ktorej molekulový vzorec možno vyjadriť ako dvojnásobok sumárneho vzorca jednoduchej látky (monoméru)

dimorfia

vlastnosť kryštálov kryštalovať v dvoch kryštalových modifikáciách

dimorfizmus

jav, že látka môže jestvovať v dvoch rôznych kryštalických formách

disociácia

rozklad molekuly na jednoduchšie molekuly, atómy, atómové skupiny alebo ióny

disociačný stupeň

pomer disociovaných molekúl ku všetkým molekulám

disperzná fáza, nespr. disperzum

(koloíidné) častice rozptýlené v homogénnom prostredí

disperzné prostredie, nespr. dispergent

homogénna látka (rozpúšťadlo), v ktorej je rozptýlená disperzná fáza

disperzný systém = **disperzná sústava**, nespr. disperzoid

sústava zložená z disperznej fázy a disperzného prostredia

dvojrozmerná kvapalina

kvapalina, ktorej častice majú len dve voľnosti pohybu

dvojrozmerný plyn

plyn, ktorého častice majú len dve voľnosti pohybu

dym

sól, kde disperznou fázou je tuhá látka a disperzným prostredím plyn

emulzia

sól, kde kvapalná disperzná fáza je v kvapalnom disperznom prostredí

extrakcia

vytlačovanie určitej látky zo zmesi vhodným rozpúšťadlom

extrakt = **výťažok**

látka vytlačovaná extrakciou

fáza

homogénna časť sústavy

fázové rozhranie

plocha oddeľujúca dve fázy, v ktorej sa jednotlivé vlastnosti skokom menia

filtrácia

dej, pri ktorom oddeľujeme tuhé častice rozptýlené v tekutinách od lektiny prechádzaním cez filter

fyzikálnochemická analýza

vyšetrovanie premeny látok fyzikálnymi a geometrickými metódami

gél

rôsolovité systémy vyznačujúce sa tuhosťou, elasticnosťou alebo krehkosťou

hmota

sól, kde disperznou fázou je kvapalina a disperzným prostredím plyn

hydratácia

obaľovanie molekúl alebo iónov molekulami vody

hydrofilné koloíidy

koloíidné systémy, kde častice disperznej fázy sú pevne zviazané s vodným disperzným prostredím

hydrofóbne koloíidy

koloíidné systémy, kde vzájomné pôsobenie molekúl medzi disperznou fázou a vodným prostredím je nepatrné

hydrolyza

reakcia solí slabých kyselín alebo zásad s vodou

hydrosól

sól, kde disperzným prostredím je voda

chémiá, nespr. lučba

náuka o procesoch, pri ktorých sa mení zloženie látky v dôsledku premiestňovania valenčných elektrónov medzi atómami

chemická analýza

určovanie chemického zloženia látok

chemická operácia = **chemický úkon**

činnosť zameraná na účelné uskutočnenie chemického procesu

chemický dej = **chemický proces** = **chemický pochod** = **chemická reakcia**

dej, pri ktorom dochádza k chemickej zmene

chemikálie, nespr. lučebniny

látky určené na uskutočňovanie chemických reakcií

chemická väzba

sila podmieňujúca vzájomnú súdržnosť atómov, iónov alebo molekúl v látke

indikátor

látka, ktorá ľahko badateľnou zmenou ukazuje ukončenie chemickej reakcie, resp. koncentráciou vodíkových iónov v analyzovanej sústave

infračervené spektrum

spektrum žiarenia o vlnových dĺžkach väčších, ako je vlnová dĺžka viditeľného žiarenia

intermolekulový vodíkový mostík

vodíkový mostík medzi atómami prislúchajúcimi dvom molekulám.

intramolekulový vodíkový mostík

vodíkový mostík medzi atómami v tej istej molekule

ión

elektricky nabitá častica vytvorená stratou alebo prirátaním elektrónov k atómu alebo skupine atómov

ionizácia

premena neutrálnych častíc na častice elektricky nabité

ionizačný potenciál

potenciálny rozdiel, ktorý musí prekonať elektrón, aby nadobudol takú energiu, ktorá stačí pri zrážke s časticou na jej ionizáciu

iónová väzba, nespr. heteropolárna väzba

forma chemickej väzby podmienená prítomnosťou medzi opačne nabitými iónmi

Izolácia

získavanie látky v čistom stave zo zmesi

izomerizácia

chemická reakcia, pri ktorej sa jeden izomér mení na iný

izoméry

zlúčeniny o rovnakom zložení a molekulovej váhe, líšiace sa chemickou stavbou

izotonický roztok

roztok, ktorý má rovnaký, osmotický tlak

izotopy

atómy prvku s odlišným počtom neutrónov, a teda s rôznym masovým číslom

katalytické horenie

proces úplnej oxidácie plyných palív, prebiehajúci na povrchu katalyzátorov, sprevádzaný vývojom tepla bez vytvorenia plameňa

katalytický jed = **kontaktný jed**

látka znižujúca alebo rušiaca katalytickú účinnosť

katalýza

vzbudenie alebo zmena rýchlosti chemickej reakcie za prítomnosti katalyzátorov

katalyzátor

látka meniaci rýchlosť chemických reakcií

koacervácia

rozvrstvenie koloidnej sústavy s vytvorením dvoch kvapalných vrstiev alebo viditeľných kvapiek s vyššou koncentráciou koloidu (disperznej fázy)

koacervát

kvapalný koloidný zhluk (vrstva alebo kvapka) vytvorený v koloidnom roztoku, majúci väčšiu koncentráciou koloidu, než je v okolnom prostredí

koagulácia

zväčšovanie častíc v koloidných alebo hrubodisperzných systémoch, spôsobené vzájomným zhlukovaním týchto častíc

koloid

látka, ktorá popri rozpúšťadle je zložkou koloidného roztoku

koloidný stav

stav disperzie látky za vzniku častíc rozmerov 10—1000 Å

kolorimetria

fyzikálnochemická analytická metóda stanovujúca koncentráciu roztokov podľa intenzity ich sfarbenia

koncentrácia

veľičina vyjadrujúca množstvo danej zložky v určitom množstve zmesi

kopolymerácia

vytváranie veľkých molekúl vzájomným zlučovaním niekoľkých druhov základných molekúl vo veľkom množstve, pričom sú v molekulovom reťazci pravidelne usporiadané

kritický stav

stav látky, pri ktorom mizne rozdiel medzi kvapalným a plynným skupenstvom

krivka rozpustnosti

závislosť koncentrácie nasýteného roztoku od teploty

kryoskopia

meranie zníženia teploty tuhnutia roztoku

kryoskopická konštanta

konštanta úmernosti medzi koncentráciou roztoku a kryoskopickým znížením teploty tuhnutia

kryštalizácia

vznik a rast kryštálov pri prechode látky z kvapalného alebo plynného stavu do stavu kryštalického

kryštalizačné centrum = kryštalizačné jadro = kryštalizačný zárodok
zárodok kryštálov, okolo ktorého sa začína rast kryštálov z taveniny, roztoku alebo pary

kryštalizačný lúh, nespr. matečný lúh

nasýtený roztok, ktorý ostane po vykryštalizovaní často rozpustnej látky

kryštalochémia = kryštalová chémia

náuka o priestorovom usporiadaní atómov v kryštáloch a o závislosti fyzikálochemických vlastností látok od ich kryštalovej štruktúry

kryštaloid

látka, ktorá popri rozpúšťadle je zložkou pravého roztoku

kvantová chémia

časť fyzikálnej chémie skúmajúca štruktúru molekúl a mechanizmus chemickej reakcie metódou kvantovej mechaniky

kvapalina

látka, ktorá má určitý objem a tvarom sa prispôbuje nádobe

kvapková analýza

kvalitatívna analýza používajúca kvapkové reakcie

kvapková reakcia

selektívna, spravidla farebná reakcia v nepatrných množstvách roztokov

kyslíkaté kyseliny

kyseliny, ktoré obsahujú v svojom zložení kyslík

lyofilné koloidy

koloidné systémy, kde častice disperznej fázy sú pevne zviazané s kvapalným disperzným prostredím

lyofóbne koloidy

koloidné systémy, kde vzájomné pôsobenie molekúl medzi disperznou fázou a kvapalným disperzným prostredím je nepatrné

makromolekula

častica zložená z veľkého počtu atómov (do 1000 a viac) navzájom spojených kovalentnými väzbami

masové číslo

celé číslo najbližšie k atómovej váhe izotopu chemického prvku

masové spektrum

súbor lúčov zložených z častíc rôznych mäs navzájom oddelených masovým spektrografom

masový úbytok

rozdiel medzi súčtom mäs elementárnych častíc, z ktorých sa skladá atóm, a masou celého atómu

metastabilný stav

pri daných podmienkach termodynamicky nestabilný stav sústavy

modifikácia

kryštalová forma látky

molarita

počet mólov danej zložky v 1 kg rozpúšťadla

molarita

počet mólov danej zložky v 1 l roztoku

molekula

najmenšia elektricky neutrálna častica zlúčeniny alebo prvku

monomér

reálne existujúca chemická látka, ktorej sumárny vzorec je základom pre odvodzovanie sumárneho vzorca reálne existujúceho polyméru

monotropná látka

látka, pri ktorej je premena modifikácie možná iba v jednom smere

negatívna katalýza = záporná katalýza

spomalenie chemickej reakcie za prítomnosti katalyzátorov

neutralizácia

reakcia kyseliny so zásadou za vzniku soli

oblasť odmiešania

plocha obmedzená krivkou rozpustnosti dvoch kvapalín, znázorňujúca stavy, pri ktorých sa zmes rozpadá na dve fázy

odmiešavanie kvapalín

rozpad kvapalnej zmesi na dve fázy

odparok, nespr. výparok

zvyšok po odparovaní

odparovanie

oddelovanie menej prchavého rozpúšťadla vyparovaním

odsávanie

odstraňovanie kvapaliny filtráciou cez filter za zníženej tlaku

ochranný koloid

látka, ktorá svojím povrchovo aktívnym účinkom zabraňuje koagulácii koloidných systémov

organosól

sól, kde disperzným prostredím je organické rozpúšťadlo

osmóza

vyrovnávanie rôznych koncentrácií roztokov oddelených polopropustnou blanou prechodom rozpúšťadla cez túto blanu

oxydácia

1. znižovanie počtu elektrónov v atóme
2. oksyľičovanie, zlučovanie látky s kyslíkom

para

plyn, ktorý sa dá skvapalniť len zvýšeným tlakom

pena

sól, kde disperznou fázou je plyn a disperzným prostredím kvapalina

plyn

látka, ktorá sa tvarom i objemom prispôbuje nádobe

podvojný rozklad

chemická reakcia, pri ktorej nastáva vzájomná výmena prvkov a skupín medzi dvoma zlúčeninami

polopriepustná blana = semipermeabilná blana

blana prepúšťajúca molekuly rozpúšťadla a neprepúšťajúca molekuly rozpustenej látky

polymér

chemická látka, ktorej molekulový vzorec možno vyjadriť ako násobok sumárneho vzorca jednoduchej látky (monomér)

polyméria

zjav, keď jestvuje niekoľko látok s rovnakým sumárnym vzorcom, ale rôznou molekulovou váhou

polymerezácia

zlučovanie rovnakých molekúl za vzniku molekuly s rovnakým stechiometrickým zložením, ale s viacnásobnou molekulovou váhou

polymalizačný stupeň

podiel molekulovej váhy polyméru a molekulovej váhy monoméru

poriadok reakcie

sumár exponentov v rovnici vyjadrujúcej závislosť reakčnej rýchlosti od koncentrácií jednotlivých látok

povrchová aktívnosť

vlastnosť látky znižovať po pridaní do kvapaliny jej povrchové napätie

povrchová blana = povrchová vrstva

vrstva molekúl na fázovom rozhraní, vyznačujúca sa iným energetickým stavom ako molekuly vnútri objemu príslušných fáz

povrchovo aktívne látky

látky, ktoré znižujú povrchové napätie

pozitívna katalýza = kladná katalýza

urýchlenie chemickej reakcie za prítomnosti katalyzátorov

prekryštalovanie

čistenie kryštalickej látky jej opätovnou kryštalizáciou

premývanie

čistenie plynov v premývačkách alebo tuhých látok na filtrí prúdom pretekajúcej kvapaliny

prochavosť, nespr. tekavosť

vlastnosť látky za normálnej teploty ľahko prechádzať do plynného skupenstva

promótor

látka zvyšujúca katalytickú aktivnosť katalyzátora

rozkladná destilácia, nespr. suchá destilácia

rozklad látky zvýšenou teplotou bez prístupu vzduchu

sól

koloidný systém skladajúci sa z častíc vysoko dispergovanej tuhej látky, malých kvapiek kvapalín alebo plynných bublínok rovnomerne rozptýlených v kvapalnej, plynnej alebo tuhej fáze

stupeň disociácie

počet vodíkových iónov vzniknutých disociáciou molekuly viacsýtnej kyseliny

substitúcia

nahrádzovanie jedného prvku alebo skupiny prvkov v molekule iným prvkom alebo inou skupinou

suspenzia

hrubodisperzný systém, kde tuhá fáza je rozptýlená v kvapalnej fáze

tepelný efekt, nespr. tepelné zafarbenie

maximálne teplo, ktoré sa môže uvoľniť pri fyzikálnochemickom deji

teplo vzniku, nespr. tvorné teplo

teplo uvoľňované pri vzniku i mólu látky z prvkov

termická disociácia

disociácia spôsobená zvýšenou teplotou

trimér

chemická látka, ktorej molekulový vzorec možno vyjadriť ako trojnásobok sumárneho vzorca jednoduchej látky, (monoméru)

vázbovosť

počet nepolárnych väzieb, ktorými sa atóm viaže s ostatnými atómami v molekule

vodíkový mostík = vodíková väzba

väzba vodíka k dvom atómom fluóru, kyslíka alebo dusíka alebo k ich kombinácii

vylihovanie

oddelenie rozpustnej látky od nerozpustnej pomocou vhodného rozpúšťadla spravidla za studena

vytláčanie, nespr. vytesňovanie

uvoľňovanie slabšej kyseliny účinkom silnejšej kyseliny na jej soľ

zjavná koagulácia

koagulácia, ktorá vedie k rozvrstveniu koloidného systému.

Komisia pre chemickú terminológiu

Z TERMINOLÓGIE NÁVESTENIA

(Pokračovanie.)

návesť „vlak pôjde k začiatku trate“

zvonková chodová návesť, ktorá oznamuje odchod vlaku zo stanice smerom od konca k začiatku trate. Návesť tvorí tri skupiny úderov po troch úderoch

návesť „vlak pôjde ku koncu trate“

zvonková chodová návesť, ktorá oznamuje odchod vlaku zo stanice smerom od začiatku ku koncu trate. Návesť tvorí tri skupiny úderov po dvoch úderoch

návesť „vlak sa prerhol“

návesť, ktorá oznamuje, že sa oddelili vagóny od vlaku alebo že vlak nemá návesť označujúcu koniec vlaku

návesť „vlakovi poštovní zamestnanci pracujú“

návesť, ktorá oznamuje, že dvere poštového vozňa zaradeného do vlaku sú v dobe zdržovania sa vlaku v stanici (zastávke) otvorené a poštovní vlakovi zamestnanci pracujú. Za dňa je to modrá zástavka, za tmy modré svetlo umiestené na dverách na pozdĺžnej strane vozňa tak, aby bolo viditeľné z celej dĺžky vlaku a zo strany, z ktorej je vlak vypravovaný

návesť „vozidlá prešli námedzníkom“

návesť, ktorou sa oznamuje, že vozidlo alebo vlak stojí na koľaji za medzníkom smerom k výhybke a ohrozuje pohyb vlaku alebo vozidla po druhej koľaji označenej tým istým námedzníkom

návesť „vozne sú obsadené osobami“

návesť, ktorá označuje odstavené vozne, spravidla jedálne, lôžkové a poštové, keď sa v nich v dobe odstavenia pracuje. Je to žltá zástavka umiestená zvonku na oboch pozdĺžnych stranách vozňa. Za tmy má byť vozen vnutí tak osvetlený, aby osvetlenie vozňa bolo dobre viditeľné aj zvonku

návesť „vykonať rýchlobrzdú skúšku“

návesť, ktorou prehladač vozňov oznamuje rušňovodičovi vlaku (súpravy), aby vozne zapojené na priebežnú brzdú rýchle a úplne zabrzdlil. Dáva sa dvoma údermi kladivom na nárazník

návesť „výzva na pohotovosť“

návesť, ktorou vyzýva výpravca vlaku bezprostredne pred odchodom vlaku personál vlaku, aby zaujal svoje určené miesta, a cestujúcich, aby nastúpili do vlaku, lebo je čas odchodu vlaku. Dáva sa dennou alebo nočnou výpravkou

návesť „vzdialiť“

návesť, ktorou sa nariaďuje rušňovodičovi uviesť rušeň do pohybu smerom od osoby, ktorá túto návesť dáva pišťalkou a zástavkou. Používa sa pri posune

návesť „zabrzdiť“

návesť, ktorou prehladač vozňov alebo sprievodca vlaku nariaďuje rušňovodičovi zabrzdiť vlak (časť vlaku) zapojeného na priebežnú brzdú. Dáva sa rukami zopnutými nad hlavou a za tmy pohybom svetla zhora nadol v priečnom uhle od seba

návesť „začiatok vlaku“

návesť, ktorá označuje začiatok vlaku. Za dňa sa považuje za začiatok vlaku predná časť rušňa (motorového vozňa) a označuje sa návesťou. Za tmy sa označuje začiatok vlaku dvoma lampami s bielym svetlom upevnenými na prednej časti rušňa (motorového vozňa) v smere chodu vlaku

návesť „zastaviť všetkými prostriedkami“

návesť, ktorá nariaďuje zastaviť chod vlaku (vozidiel) všetkými možnými prostriedkami, napr. utiahnuť aj ručné brzdy priebežne brzdených vozňov, použiť záchrannú brzdú a pod. Návesť tvorí krátke zvuky davané nepretržite pišťalkou rušňa (trúbkou, pišťalkou vlakového personálu)

návesť „žávaná na brzdě“

návesť, ktorou prehladač vozňov oznamuje rušňovodičovi, že skúšaná priebežná brzda vlaku (časti vlaku) nie je dobrá. Dáva sa tromi údermi kladiva na nárazník

návesť „zvolávanie traťových zamestnancov“

návesť, ktorá vyzýva strážnikov trate a iných pracovníkov pracujúcich na trati, aby urýchlene prišli k vlaku, ktorý návesť dáva,

a poskytnú mu potrebnú pomoc. Návesť tvorí skupina dlhého, krátkeho a dlhého zvuku viackrát opakovaná pišťalou rušňa vlaku, ktorý zastal na trati

návesť priebežnej brzdy

návesti, ktorými sa prehlíadač vozňov alebo sprievodca vlaku do rozumieva s rušňovodičom o skúšaní, činnosti a výsledku skúšky priebežnej brzdy. Sú to: návesti „zabrzdiť“, „vykonajte rýchlobrzdú skúšku“, „zaváda na brzde“ a „brzda v poriadku“

prenosná návesť „koniec úseku pomalého chodu“

návesť, ktorá dočasne označuje koniec úseku koľaje, po ktorej sa má ísť najviac rýchlosťou označenou na terčí pre pomalý chod. Dáva sa na konci úseku prenosným koncovým terčom

prenosná návesť „pomalý“

návesť, ktorá oznamuje, že vlak (vozidlo) smie pokračovať v ďalšom chode len zmenšenou rýchlosťou, spravidla najviac 20 km/hod. Upozorňuje aj na kryciu návesť „stoj“. Za dňa sa dáva prenosným terčom na dávanie návesti „pomalý“ a za tmy stálym žltým svetlom. Miesto terča sa môže použiť aj červená návestná zástavka, ktorú drží zamestnanec šikmo dolu proti chodu vlaku, alebo zamestnanec upaží obe ruky šikmo dolu. Návesť má byť viditeľná aspoň na 100 m

prenosná návesť „pomalý chod“

návesť, ktorá oznamuje dočasné obmedzenie rýchlosti vlaku (vozidla) na určitom úseku koľaje na trati alebo v stanici. Dáva sa prenosným terčom pre pomalý chod vo vzdialenosti 700 až 1000 m (na zábrzdú vzdialenosť) pred úsekou koľaje, po ktorej sa môže ísť najviac rýchlosťou vyznačenou na terčí

prenosná návesť „stoj“

návesť, ktorá nariaďuje zastaviť vlak (vozidlo) čo najrýchlejšim spôsobom. Zakazuje vchod na koľaj (trať) krytú touto návestou. Používa sa na krytie neschodnej koľaje v stanici, neschodného úseku trate, na zastavenie vlaku (vozidla), keď má zastaviť na vopred určenom mieste a pod. Za dňa sa dáva prenosným terčom na dávanie návesti „stoj“, za tmy stálym červeným svetlom. Návesť má byť viditeľná aspoň na 200 m

prenosná návesť „voľno“

návesť, ktorá dovoľuje ďalší chod vlaku. Ak sa dáva pri neprenosných návestidlách, nahrádza návesť „voľno“, ktorá by mala byť daná neprenosným návestidlom. Pri neprenosných návestidlách sa dáva táto návesť vtedy, keď sú pokazené alebo keď sa výnimočne neobsluhujú a ďalší chod vlaku je dovolený. Za dňa sa dáva prenosným terčom na dávanie návesti „voľno“, za tmy stálym zeleným svetlom alebo kmitavým žltým svetlom

prenosná návesť „začiatok úseku pomalého chodu“

návesť, ktorá dočasne označuje začiatok úseku koľaje, odkiaľ sa má ísť najviac rýchlosťou označenou na terčí pre pomalý chod. Dáva sa na začiatku úseku prenosným začiatočným terčom

denná výpravka

prenosná návestná pomôcka. Je to malý kruhový terčík na krátkej rukoväti, ktorý na jednej strane má zelenú plochu ohraničenú bielym okrajom a rozdelenú stojatým bielym krížom. Dáva sa ňou návest „výzva na pohotovosť“ a za denného svetla „rozkaz na odchod“

dvojamenné návestidlo

neprenosné mechanické alebo elektrodynamické návestidlo s dvoma ramenami, ktoré umožňuje dávať návesť „stoj“, návesť „voľno do rovného smeru“ a návesť „voľno do odbočky“ alebo odchod na prvú odbočnú trať

jednoramenné návestidlo

neprenosné mechanické alebo elektrodynamické návestidlo s jedným ramenom, ktoré umožňuje dávať návesť „stoj“ a návesť „voľno“

koncový návestný terč = koncovka

plechová tabuľka štvorcového tvaru označená na oboch stranách dvoma červenými a dvoma bielymi trojuholníkmi, ktoré sa sýtajú v strede tabuľky. Má kolík na zasunutie tabuľky do otvoru držiadla na vagóne. Umiestňuje sa na posledný vagón vlaku na obidve strany. Svojím umiestnením a vyznačeným návestným znakom dáva návesť „koniec vlaku“

koncový terč

ručný prenosný terč z plechu tvaru stojateho obdĺžnika, ktorý na jednej strane má v bielej ploche nápadne napísané písmeno „K“, čo znamená koniec úseku koľaje, po ktorom sa má ísť oznámenou rýchlosťou

mechanické návestidlo

neprenosné návestidlo postavené trvale na určenom mieste, ktoré umožňuje dávať návesti vlaku len mechanickou silou. Pozostáva z návestidlového stožiaru, jedného, dvoch alebo troch návestných ramien pripojených otočne na návestnom stožiaru, pohonu návestných ramien, lampového výťahu a točnými lampami a clonami, koľko je návestných ramien. Mechanické návestidlo je návestidlo vchodové, odchodové, oddielové, cestové, predzvest', zriaďovacie a návestidlo na uzáveru koľaje

námédznik

trámec z dreva alebo betónu trvalo umiestnený medzi dvoma koľajami pred miestom, kde sa vzájomne spájajú. Označuje na oboch

koľajach miesto, kde až môže stať vozidlo alebo vlak, aby nebol ohrozený pohyb vozidla alebo vlaku na druhej koľaji

návestidlo

technické zariadenie, pomocou ktorého sa dáva určitá návest'. Rozoznávame prenosné a neprenosné návestidlo

návestidlo koľajovej váhy

neprenosné návestidlo s dvoma proti sebe otáčavo upevnenými návestnými ramenami. Pozostáva z ocelevej rúry (tyče), dvoch návestných ramien a prestavovacieho zariadenia. Je upevnené na koľajovej váhe (kryte) a v závislosti od mechanizmu váhy tak, že ukazuje návest' „pohyb cez váhu dovoľený“, keď sa na váhe neváží, a návest' „pohyb cez váhu zakázaný“, keď sa na váhe váží

neprenosné návestidlo

návestidlo postavené pevne a trvale na určenom mieste v stanici alebo na trati

nočná výpravka

malý ručný elektrický lampáš s reflektorom. Používa sa na dávanie návestí „výzva na pchotovosť“ a „rozkaz na odchod“ za tmy

prenosné návestidlo

návestidlo, ktoré možno ručne ľahko a rýchle prenášať na miesta, kde sa má nim dávať návest'. Sú to ručné návestné terče, výpravka, výbušky a pod.

terč pre návest' „stoj“

ručný prenosný terč z plechu tvaru kruhového alebo trojuholníkového, ktorý má na jednej strane znak prenosnej návesti „stoj“. Je to červená kruhová alebo trojuholníková plocha s bielym okrajom

terč pre návest' „voľno“

ručný prenosný terč z plechu tvaru kruhového alebo trojuholníkového, ktorý má na jednej strane návest' „voľno“. Je to zelená kruhová alebo trojuholníková plocha s bielym okrajom

terč pre pomalý chod

ručný prenosný terč z plechu tvaru trojuholníka postaveného vrcholom k rukoväti, ktorý má na jednej strane návest' pre pomalý chod. Je to žltá trojuholníková plocha s bielym okrajom, v ktorej je nápadne napísaná poznávací čísla dovolenej rýchlosti cez úsek koľaje, ktorý sa terčom pre pomalý chod označuje (napr. 3 = 30 km ap.). Terč sa upevní dočasne vedľa koľaje na 700 až 1000 m (na zábrzdnu vzdialenosť) pred úsek koľaje, cez ktorý sa má ísť rýchlosťou označenou na terči

trojramenné návestidlo

neprenosné mechanické alebo elektrodynamické návestidlo o troch ramenách. Konštrukčne je podobné návestidlu trojramennému,

umožňuje však dávať ešte ďalšiu návest' „voľno na druhú odbočnú trať“

upozorňovadlo

neprenosné návestidlo postavené pred predzvest'ou vo vzdialenosti 1,5 m. Upozorňuje na polohu predzvesti a na návest' danú predzvest'ou. Je to plechová doska alebo tabuľa tvaru stojatej obdĺžnika

vchodové návestidlo

neprenosné mechanické, elektrodynamické alebo svetelné návestidlo postavené na určenom mieste pred stanicou alebo výhybňou, ktoré pomocou určenej návesti zakazuje alebo dovoľuje chod vlaku do stanice alebo výhybne. Určuje aj hranicu medzi stanicou a traťou, prípadne výhybňou a traťou

výmenové návestidlo

návestidlo, ktorým sa dáva výmenová návest'. Je to výmenový lampáš a výmenový terč upevnený na prestavničku výmeny a závislý od postavenej polohy výmeny. Výmenový lampáš má 4, výmenový terč má 2 návesti

výpravka

prenosná návestná pomôcka, ktorú používa výpravca vlakov pre dávanie návestí. Rozoznávame výpravku dennú a nočnú

vzdialenosťné upozorňovadlo

neprenosné návestidlo zostavené z troch až piatich plechových dosiek pevne postavených pred predzvest'ou tak, že posledná doska je umiestená pred predzvest'ou na vzdialenosť 75 m a každé ďalšie vzájomne od seba tiež na vzdialenosť 75 m. Podľa počtu použitých dosiek má doska na prednej strane 1 až 3 alebo až 5 šikmých čiernych pruhov. Doska s jedným pruhom je najbližšie k predzvesti. Svojím umiestením a znakom upozorňuje vlakové mužstvo, že sa vlak blíži ku predzvesti

začiatkový terč

ručný prenosný terč z plechu tvaru stojatej obdĺžnika, ktorý na jednej strane má v žltej ploche s bielym okrajom nápadne napísané písmeno „Z“, čo znamená začiatok úseku koľaje, po ktorom sa má ísť rýchlosťou označenou na terči pre pomalý chod

zvončekové vedenie (linka)

zvončekové prístroje a drôtové vedenie medzi dvoma susednými stanicami vzájomne spojené tak, že umožňujú dávať a prijímať zvonkové návesti v stanici a na trati.

Komisia pre železničarsku terminológiu

Z RUSKO-SLOVENSKEJ RÁDIOTECHNICKEJ TERMINOLOGIE

абберация	aberácia, odklon
автотрансформатор	autotransformátor
адаптер	snímač (zvuku)
ампервиток	ampérvzávit
амплитуда	ampplitúda
анод	anóda
антенна	anténa
антикатод	antikatóda
аттенюатор	zoslabovač, atenuátor
бинод	binóda (dióda-trióda)
бланкирование	zatemnenie, zatemňovanie
мадрное б.	obrazové zatemňovanie
строчное б.	riadkové zatemňovanie
блокинг-генератор	blokovací generátor
блокировка	blokovanie, uzatváranie
боковая полоса	postranné pásmo
бокореэзы	bočné štipacie kliešte
вариометр	variometer
ваттметр	wattmeter
верньер	nónius, verniér
вибратор	vibrátor
видеодетектор	obrazový detektor
видеосигнал	obrazový signál
видеоусилитель	obrazový zosilňovač
видеокапота	obrazový kmitočet
виток	závit (vinutia)
выключатель	zapínač
воббулятор	vobulátor
возбудитель	budič
возвратный ход луча	spätný beh lúča
волна	vlna
ультракороткая в.	ultrakrátká vlna (ukv)
короткая в.	krátká vlna (kv)
средняя в.	stredná vlna (sv)
длинная в.	dĺhá vlna (dv)
вочновод	vlnovod
вольт (в)	volt (V)
вольтампер	voltampér (VA)
воспроизведение	reprodukcija
восстановление	obnovovanie
в. постоянной составляющей	obnovovanie jednosmernej zložky

вторичная эмиссия
втулка
выбор
выброс
выключатель
выпрямитель
высокоомный
газотрон
гальванометр
гамма

гаусс
гексад
генри
гентод
герц (ц)
гетеродин
геттер
гильберт
гистерезиграф
гистерезиметр
гистерезис
 диэлектрический г.
 упругий г.
 магнитный г.
 статический г.

гнездо
громкоговоритель
дальновидение
датчик
деионизация
делитель
демодуляция
демпфер
демпфировать
детектор
децибел (дб)

sekundárna emisia
puzdro, náboj, objímka
selekcija
výkmit
vypínač
usmerňovač
vysokoodporový
gazotrón, plynový usmerňovač
galvanometer
gamma (činiteľ začernania); stupnica (hudobná)

gauss
hexóda
henry
heptóda
hertz (Hz)
heterodyn
geter
gilbert
hysterézograf
hysterézometer
hysteréza
dielektrická hysteréza
elastická hysteréza
magnetická hysteréza
statická hysteréza
zdiarka
reproduktor
televízia
vysielač, budič
odionizovanie, deionizácia
delič (napr. napätia); clona
demodulácia
tlmič
tmiť
detektor
decibel (db)

Pokračovanie

POZNÁMKY K ŽELEZNIČNEJ TERMINOLÓGI

Ministerstvo dopravy vydalo r. 1954 Pravidlá technickej prevádzky železníc aj v slovenskom znení. To znamená veľký krok pri ušafaovaní slovenskej železničnej terminológie, tým viac, že na príprave tohto slovenského znenia sa zúčastnilo aj terminologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka.

V záujme ďalšieho zlepšovania slovenskej železničnej terminológie však pokladám za potrebné uviesť k tomuto predpisu niekoľko pripomienok:

Treba predovšetkým zdôrazniť, že ustanovenia tohto predpisu sú pre železničných zamestnancov záväzné. Pre železničiara je predpis učebnicou a pomockou pre dokazovanie správnosti alebo nesprávosti počínania v plnení uložených úloh. Aby sa čo najviac vylúčil omyl alebo nedorozumenie, musia sa názvy, termíny a často celé vety a odseky predpisu citovať doslovné tak, ako sú uvedené v predpise, a to bez ohľadu na to, či sú jazykovo a terminologicky správne alebo nie. Táto povinnosť vyplýva aj z uvedeného predpisu (str. 2 bod 5 a „Prehlásenie“ str. 251). Okrem toho všetky technické podmienky, predpisy, smernice a príručky, ktoré sa vzťahujú na technickú prevádzku železníc, musia sa presne zhodovať s Pravidlami technickej prevádzky železníc. Ak teda chceme mať správnu železničnú terminológiu, musíme mať správne železničné predpisy, a to nielen po stránke odbornej, ale i jazykovej a terminologickej.

Aj letné porovnanie tohto predpisu s doterajšími predpismi ukazuje, že tento nový predpis je už štýlisticky i terminologicky oveľa lepší. Je písaný štýlom populárnym, dobre zrozumiteľným a po stránke odbornej presným. Určitým nedostatkom však je, že je tu veľa viet 3 až 8 riadkových, teda príliš dlhých. Skúsenosti dokazujú, že dlhé vety v predpisoch sú pre železničnú potrebu nevhodné. Po stránke terminologickej treba sa zmieniť o niekoľkých nových alebo znova použitých názvoch (termínoch):

V § 24, 46, 47 a inde sú uvedené nové názvy *priecestie*, *nadcestie*, *podcestie* a doteraz používaný názov *lávka*, *podchod*. Uvedené názvy označujú komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje prechod cez trať v úrovni koľaje — *priecestie*, nad koľajou — *nadcestie* alebo pod traťou — *podcestie*. Doteraz sa tieto komunikačné zariadenia označujú názvami *prejazd* i *prechod*, *nadjazd* i *nadchod*, *podjazd* i *podchod* (názov *prechod* sa vyskytuje aj v tvare *priechod*). Nové názvy *priecestie*, *nadcestie*, *podcestie* rozoznávajú teda doterajšie názvy tak, že pre to isté pozemné komunikačné zariadenie má slovenská železničná termi-

nológia až tri názvy. Nové názvy *priecestie*, *nadcestie* a *podcestie* sú z nich najsprávnejšie, pojmové najvýstižnejšie, avšak len pre určité pozemné komunikačné zariadenie, teda nie ako náhrada za doterajšie dva názvy. Za takéhoto stavu nevyhnutne treba spresniť tieto názvy, prípadne vylúčiť tie, ktoré sú pre slovenskú terminológiu nesprávne alebo jazykovo nevhodné. Rozvedme si lepšie jazykovú stavbu a významy týchto názvov. Názvy *priecestie*, *nadcestie* a *podcestie* sú utvorené od slova *cesta*. Významovo i formálne sú správne, lebo označujú komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje prechod (krížovanie) cesty v úrovni, nad úrovňou alebo pod úrovňou koľaje. Po takomto komunikačnom zaradení môžu teda prechádzať (chodiť) vozidlá aj chodci. Názvy *prechod* (i *priechod*), *nadchod* a *podchod* sú utvorené zo slovesa *chodiť*. Slovesom *chodiť* sa označuje pohyb chodcov i vozidiel, napr. po moste chodia ľudia, po moste chodia vozy, autobusy a pod., po moste idú ľudia, po moste ide voz, autobus, po koľaji ide vlak a pod. Teda aj názvy *prechod*, *nadchod* a *podchod* označujú, prípadne môžu označovať komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje chodiť (*prechádzať*) vozidlám aj chodcom cez trať v úrovni koľaje, nad koľajou alebo pod traťou.

Tretí druh názvov tvoria *prejazd*, *nadjazd* a *podjazd*. Je jasné, že tieto názvy sú poslovené české názvy *prejezd*, *nadjezd* a *podjezd*, ktoré sú utvorené zo slova *jeti* a *jízda*. Podobne boli prevzaté a bežne sa používali aj napr. termíny *jazda vlaku*, *jazdná doba vlaku*, *jazdný personál*, *jazdný poriadok*, *vjazdová* — *odjazdová koľaj*, *vjazdové* — *odjazdové nástupište* a pod. Väčšina týchto názvov sa v slovenskej reči a železničnej terminológii neujala alebo postupne zanikla, no dosiaľ zostal z nich názvy *prejazd*, *nadjazd* a *podjazd*.

Tento náš rozbor však ukazuje, že pojmové a jazykovo sú správne len názvy *priecestie*, *nadcestie*, *podcestie*, *prechod*, *nadchod* a *podchod*. Názvy *prejazd*, *nadjazd* a *podjazd* sú jazykovo nesprávne a treba ich zo slovenskej terminológie vôbec odstrániť. Podľa uvedeného rozboru možno odstrániť aj terajšie chaotické používanie názvov *prejazd* — *prechod*, *nadjazd* — *nadchod*, *podjazd* — *podchod* a spresniť ich takto:

Priecestie je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje vozidlám a chodcom prechádzať trať v úrovni koľaje.

Priechod je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje prechádzať cez trať v úrovni koľaje len chodcom.

Nadcestie je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje vozidlám a chodcom prechádzať cez trať nad úrovňou koľaje.

Nadchod je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje prechádzať cez trať nad úrovňou koľaje len chodcom.

Podcestie je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje vozidlám a chodcom prechádzať trať pod úrovňou koľaje.

Podchod je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje prechádzať trať pod úrovňou koľaje len chodcom.

Lávka je pozemné komunikačné zariadenie, ktoré umožňuje prechádzať trať nad úrovňou koľaje len chodcom. Jej konštrukcia je nápadne menšia (užšia) než konštrukcia *nadchodu*.

Na strane 13 v § 37 je veta: *Časť výhybky s pohyblivými jazykmi sa nazýva výmena*. Názov *jazyk* je pojmovne nesprávny, má nápadný znak vulgárnosti a vývoje v železničnej, zlievačskej a v strojárskej terminológii je prekonaný. Už dávnejšie je nahradený správnejším názvom *hrotnica*.

Názvom *jazyk* — *hrotnica* sa označuje koľajnica, ktorá je na jednom konci zahrotená a na druhom otáčavo upevnená na konštrukciu výhybky. Stáva sa, že v bežnej železničarskej reči sa názov *jazyk* ako by vulgárne ešte použije, ale to nemôže byť rozhodujúce pre znovuzavádzanie tohto menej vhodného názvu. Názov *hrotnica* aj pekne zapadá do rodiny slov, ako je napr. *opornica*, t. j. koľajnica, o ktorú sa opiera *hrotnica*, alebo *prítláčnica*, t. j. koľajnica, ktorá tlakom (tláčením) na koleso zdržuje otáčavý pohyb kolesa vozidla (§ 39, 42 atď.).

Novo sa zavádzajú i názvy *skladisko*, *koľajisko* a *spádovisko* miest doterajšieho *sklad* — *skladište*, *koľajšte*, *spádovište*. Novozavedené názvy pokladám v tomto prípade za menej vhodné aj menej správne ako názvy doterajšie. Vzorom pre názvy *skladisko*, *koľajisko*, *spádovisko* by mohol azda byť napr. názov *agitačné stredisko*, *vysielacia stredisko* (§ 100) a pod. Ak je toto správne, malo by sa zmeniť aj *nástupište* na *nástupisko*, *nákladíšte* na *nákladisko*, *prekladište* na *prekladisko* atď. Uvedené a iné názvy s príponou *-isko* sú opodstatnené tam, kde názov s príponou *-šte* vyjadruje a označuje niečo iné než to isté slovo s príponou *-isko*. Napr. *stanovište* a *stanovisko*, *ohnište* a *ohnisko*, *hľadíšte* a *hľadisko* a pod. Je jasné, že slovo *stanovište* označuje miesto, slovo *stanovisko* označuje názor, náhľad, vyjadruje postoj k určitej veci. Obdobne *ohnište* označuje miesto pre oheň, *ohnisko* napr. vo fyzike označuje pojem bodu, v ktorom sa svetelné lúče sústreďujú alebo križujú. Najsprávnejšie a pojmovne najpresnejšie označenie *skladiska* alebo *skladišťa* je jednoduchý a prirodzený názov *sklad*, napr. *sklad materiálu*, *sklad potravín*, *sklad tovaru* a pod. a z neho odvodené ďalšie tvary, ako *uskladňovanie materiálu*, *skladovanie tovaru*, *skladová (skladná) karta* pre záznam stavu a pohybu uskladneného materiálu a pod. Z názvu *skladište* alebo *skladisko* sa ďalšie tvary (názvy, termíny) tak jednoducho a v krátkej zreteľnej forme vytvoriť nedajú. Skúsenosti ukazujú, že keď sa aj dlhé názvy (termíny) utvoria, hoci sú jazykovo správne, prakticky sa buď vôbec nevyžijú, alebo v krátkom čase zaniknú, lebo „železničarska reč“ si žiada síce správne, ale čo

najkratšie názvy. Teda podľa uvedeného príkladu nie *skladisková karta*, ale najkratší možný tvar, napr. *názov skladná karta*.

V § 290 je zavedený názov „brzdové klátiky“, prípadne „klátiky“. Zdá sa, že je to preklad z vulgárneho ešte používaného názvu *brzdové špačky*. Toto sa nemalo stať, lebo na *brzdové klátiky* má aj slovenská železničná terminológia, aj zlievačská a strojárka terminológia už dávno pekný a pojmovne priliehavý názov *zdrž*, resp. *zdrže*. Brzdové klátiky sú liatinovo súčastiaky brzdy hranolovitého tvaru, na jednej strane upravené na konštrukciu brzdy a na druhej zaoblené. Zaoblená strana „klátika“ tlačí na koleso vozidla a tým zdrža otáčavý pohyb kolesa. Názov *zdrž* je, ako vidno, pojmovne i funkciou správny, resp. správnejší než „klátik“, ktorý pojmovne a funkciou označuje úplne niečo iné, napr. podložku na kálanie dreva.

Naproti tomu nové názvy *okolesník* a *dvojkoľesia* sú veľmi pekne a výstižne proti doterajším názvov *okolek* a *dvojkoľie*.

V § 37 sa znova uvádza názov *podval*. V drevárskej terminológii, ako zo skúsenosti a styku s drevárskymi podnikmi vieme, používa sa len názov *prašec*. Názov *podval* sa do slovenskej železničnej terminológie už viackrát zavádzal, ale sa nevil, pravdepodobne preto, že všetky ostatné odvetvia používajú názov *prašec*. Ak sa má názov *podval* v slovenskej terminológii považovať za správny, treba ho jazykovo a terminologicky odvodniť, aby bol zaväzný aj pre mimoželezničné odvetvia (napr. národohospodárske, školské a pod.).

Treba si všimnúť aj ostatné nové názvy, napr. *hlásnišiar*, *brzdíš* (§ 501), *vložené návestidlo* a iné. O tomto však príležitostne neskoršie. Záverom treba konštatovať, že terminologicky je nový predpis presnejší než doterajšie slovenské železničné predpisy. V tvorení a uštatovaní slovenskej železničnej terminológie treba však pokračovať a postupne prediskutovať všetky sporné alebo nesporné názvy.

Samuel Janík

Poznámka redakcie. Redakcia nesúhlasí s autorovým odsúdením slova *-isko*, lebo vzťah medzi slovami na *-šte* a *-isko* je oveľa zložitejší, než ako sa predstavuje v tomto príspevku. K názvu *podval* poznamenávame, že sa používa už dosť dávno a že teraz preniká aj do iných odborov, napr. do noriem.

DROBNOSTI

Alotropný vid = *alotropná modifikácia*.

V názve *alotropný vid* sa spája celkom moderné medzinárodné slovo so zastaralým, dnes už zriedka používaným slovom *vid*. Okrem toho slovo *vid* sa vhodne využíva v gramatickej terminológii na ozna-

čenie slovesného aspektu. Preto sa Komisia pre chemicko-technologickú terminológiu rozhodla zaviesť rovnorodý termín zložený z dvoch prvzatých, ale veľmi bežne používaných slov.

Lučba, lučebný, lučebniny = chemia, chemický, chemikálie.

Slovo *lučba* vzniklo v obrodenskej češtine, keď bola snaha zavádzať do odbornej terminológie podľa možnosti len domáce slová. Z češtiny preniklo toto slovo i jeho odvodeniny aj do slovenčiny, ale v súčasnej slovenčine sa pociťuje už ako zastaralé. Hovoríme len *chemický priemysel*, *chemická fakulta*, *chemik* (nie *lučebník*). Preto i názov *lučobný* (i *lučebný*) *priemysel* treba pokladať za anachronizmus.

Matečný lúh = kryštalizačný lúh.

Názvom *matečný lúh* sa označoval taký lúh, z ktorého sa kryštalizovala nová látka. Prídavné meno *matečný* je odvodené od podstatného mena *matka*, preto v danom spojení má význam veľmi obrazný. Obraznosť je na škodu významovej presnosti, najmä ak máme poruke výraznove priezračné prídavné meno *kryštalizačný*.

Výparok = odparok.

Podstatným menom *výparok* možno označiť len to, čo vzniká vyparovaním. A pretože to, čo sa vyparí, už pre nás akoby nejstovalo, nemusí mať ani osobitný názov. Je však potrebný názov pre to, čo ostane na miske po odparovaní. Od slovesa *odparovať* možno utvoriť názov pre výsledok odparovania len v podobe *odparok*.

Tekavý = prchavý.

Prídavné meno *tekavý* nie je správne v ľudovom jazyku. Okrem toho v spisovnom jazyku sa nevyhnutne asocuje so slovesom *tiecť* (*stekáť*, *odtekať*, *vytekať*). Podstatu danej vlastnosti oveľa lepšie vystihuje prídavné meno *prchavý* (hovoríme, že plyn *prchá*, rýchle *uniká*). Od prídavného mena *prchavý* je utvorené abstraktné podstatné meno *prchavosť*.

Suchá destilácia = rozkladná destilácia.

Pod *suchou destiláciou* sa rozumie pochod, pri ktorom sa mení tuhé skupenstvo na plynné bez prechodu cez skupenstvo kvapalné. Z nedostatku tohto kvapalného skupenstva práve vznikol aj tradičný názov *suchá destilácia*. Treba však poznamenať, že tento názov nevystihuje skutočnosť, pretože aj pri takejto destilácii môže vzniknúť voda, resp. vlhkosť. Preto Komisia pre chemicko-technologickú terminológiu odporúča používať názov *rozkladná destilácia*, ktorý lepšie vystihuje skutočnosť (že ide o rozklad danej látky).

Ján Horecký

Anton Valachovič: *Fyziológia človeka*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1954, str. 271 + 22, brož. Kčs 21,90.

Učebnému textu pre zdravotnícku školu, ktorý pod názvom *Fyziológia človeka* napísal asistent Fyziológického ústavu Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity dr. A. Valachovič, treba venovať podrobnejšiu pozornosť predovšetkým preto, že ide o pôvodnú slovenskú prácu.

Výklady v tejto učebnici sú jednoduché a predsa vedecké. Ale zo snahy po presnosti a prehľadnosti vyplývajú aj dva záporné zjavy: zbytočné opakovanie slov a nesúmerná výstavba odsekov.

Je známe, že vo vedeckom štýle je niekedy potrebné opakovať podmet alebo prísudok kvôli presnosti. Ale nie je to potrebné vtedy, keď je význam jasný aj bez opakovania. V posudzovanej učebnici však práve veľmi často sa vyskytujú takéto prípady zbytočného opakovania. Uvedieme napr. vetu *Veruchy smerujú alebo do mozgu, a to po odstredivých, aferentných dráhach, alebo veruchy idú z mozgu smerom von po odstredivých nervových cestách — cestách aferentných* (218). Lepšie by bolo: *Veruchy smerujú ... alebo idú ...*

Na tej istej strane je ešte jeden takýto prípad: *Sivá mozgová kôra, ktorá ich pokrýva, je sídlom vôle ... a zároveň sivá hmota mozgu i s nižšie uloženými časťami sivej hmoty je miestom najvyššieho usmerňovania a koordinácie nervovej činnosti* (218). V poslednej časti by tu malo byť: *sivá hmota mozgu i s jej nižšie uloženými časťami*.

Azda zo snahy neopakovať dva razy zámeno radšej sa opakuje podstatné meno v tejto vete: *A psoví dáme žrat a chránime ho pred úrazmi, ak sa staráme oňho, možno psa (stačilo by: ho) udržať dlhší čas pri živote* (223). Iného druhu je opakovanie častice však v tejto vete: *Väčšina vlákien však prechádza do miechy, keď sa však ešte vopred v predĺženej mieche skrúžia* (220). Druhý však by v tejto vete vôbec nemuselo byť.

Zo snahy názorne členiť odseky na jednotlivé body, čo je v učebnici zaiste vítané, vyplývajú mnohé vykoľajenia z väzby. Prejavujú sa občasne v tom, že vety v jednotlivých bodoch nie sú stavané jednotne. Napr. v stručnom odseku o pohlavných žľazách sa hovorí o hormónoch a potom sa pokračuje: *Tieto (t. j. hormóny) umožňujú: 1. dozrievanie zárodkových buniek, 2. určujú vonkajšie pohlavné znaky, 3. ovplyvňujú rast a vývoj prídavných pohlavných orgánov* (165). Chyba je v tom, že v 1. bode sa neuvádza sloveso, kým v druhom a treťom sa uvádza, hoci by sa zdalo, že sloveso *umožňujú*, postavené pred prvý bod, vzťahuje sa na všetky tri body.

Podobný, ale komplikovanejší prípad je na str. 105. Aj tu sa v uvádzanej vete hovorí, že črevná šťava obsahuje (tieto) fermenty. Ale

v druhom a štvrtom bode sa znova opakuje sloveso *obsahuje*, ba v treťom bode sa opakuje ešte aj podmet (*črevná štrava obsahuje*).

Typickým prípadom je členenie odseku na str. 244. Tu sa hovorí: *Očné jadro sa skladá z týchto lomných plôch*. Potom sa pod a) uvádza: *Komorová voda, ktorá sa nachádza v očných komorách*. Pod b) sa uvádza celkom nová veta: *Šošovka je dvojvydatá spojka*. . . Bod c) je napokon úplne vložený do vety: *Za šošovkou je veľká časť očného jadra tvorená c) sklovitým telesom, prieračnou huspeninovitou hmotou*. (Pravda, písm. c) s nasledujúcimi slovami je na novom riadku.)

Všetky takéto prípady (a je ich v knihe oveľa viac) ukazujú, že autor si plne neuvedomuje vnútornú súvislosť jednotlivých bodov, neuvedomuje si, že tvorí vlastne jednu vetu.

Takéto chápanie sa prejavuje aj v prípadoch, kde sa sice zachováva jednotná väzba vo všetkých bodoch, ale pritom sa každý bod chápe ako samostatná veta. Napr. na str. 207: *Synaptické spojenie je charakterizované niektorými vlastnosťami: 1. Robí úlohu jednosmerného ventilu*. . . 2. *Kladie väčšiu prekážku prichodu vzruchov ako sám nerv*. 3. *Veľmi ľahko sa unaví*. . .

Ešte nápadnejšie je riešenie na str. 213, kde sa píše: *Anatomicky rozdeľujeme mozog na tieto časti a) Predný mozog b) Medzmozog c) Stredný mozog d) Zadný mozog e) Predlžená miecha*. Pravda, každé písmeno je v novom riadku, ale bez interpunkčných znamienok. Pretože tu nejde o samostatné vety, ale o jednoduchý výpočet v rámci jednej vety, bolo by správnejšie písať jednotlivé názvy s malým písmenom (teda *predný mozog* atď.) a oddeľovať ich čiarkou.

Ďalším nedostatkom vo výkladovom štýle tejto knižky je príliš časté používanie trpného rodu na takých miestach, kde nie je odôvodnené celkovou stavbou vety. Myslím tu predovšetkým na také prípady, ako na celom svete sú uvádzané mená *čs. fyziológov* (4), *ako už bolo spomínané* (10), *do krvi musí byť neprerušne dodávaný* (11), *pomocou otolithov je udržiavaná správna poloha* (25b), *látky sú roznášané* (109). Vo všetkých prípadoch by malo byť tzv. zvrätne pasivum: *uvádzajú sa, spomenulo sa, musí sa dodávať, udržiava sa, látky sa roznášajú*.

Ešte nesprávnejšie je používanie prídavia minulého trpného od dokonavých sloves, ako napr. (*protrombin*) je niekedy označený *menom trombogén* (7), (*solí*) sú z organizmu odstránené *alebo* *pľúcami*, *alebo* *obličkami* (23), *časť kyseliny mliečnej je spálená až na kysličník uhličitý a vodu* (118), *cievny pľúc sú adrenálnom rozšírené* (157), *preto sú označené* (niektoré korene) *tiež* *ako* *hybné* . . . *nervy* (206). Nesprávne je to preto, že tieto prídavia vyjadrujú nie dej, ale stav (ako výsledok deja prebiehajúceho v minulosti) — a vo všetkých uvedených prípadoch sa má vyjadriť dej: *označuje sa, spaľuje sa, rozširujú sa, označujú sa*.

Terminologicky sa učebnica pridržiava ustálenej fyziologickej i anatomickej terminológii, ba používajú sa aj niektoré novšie termíny, napr. *požáľadková žľaza* miesto „slinníčka brušná“ (hoci najmä na obrázkoch sa používa ešte starý termín, napr. na r. 102, 119). Práve preto prekvapuje výskyt staršej podoby termínov, ako „*triokoktrivová oblasť*“ (107), „*jazykohltanový nerv*“ (216), „*predsieňo-komorový*“ (29 — popri „*komorovo-predsieňový*“ 45) miesto *jazykovohltanový, triekovoktrivový*, a pod.

V prídavných menách je tu zrejme tendencia využívať novšiu príponu *-ový* miesto *-ný*. Ale ide sa prídalek, ak sa forsrujú podoby *záhlavový lalok, temenový lalok, kostová dreň, črevná žľaza*, ba dokonca aj *eozinofilové a bazofilové granulocyty* (12). V týchto dvoch prípadoch je prípona *-ový* úplne nesprávna, lebo nejde o vzťah k eozinofilom a bazofilom, ale má sa vyjadriť, že granulocyty majú „*záľubu*“ v eozinoch a bázach (teda tak ako *hygrofilné, psychrofilné rastliny, hydrofóbne rastliny* a pod.).

Za nepotrebný novotvar v lekárskej terminológii pokladáme aj názov „*mastivo*“, „*mastivové žľazy*“ (153) miesto doterajšej podoby *maz, mazové žľazy*. Nie je účelné zavádzať takéto tvary, lebo nejde o látku na masenie ani o masť, ktorá sa v medicíne rovná latinskému unguentum.

Neprijemne pôsobí kolísanie v písaní niektorých termínov, napr. „*viscerokutanný reflex*“ popri „*kutanno-viscerálny reflex*“ m. *kuľanný*, ďalej zavádzanie tvarov „*erobný*“, „*anerobný*“ m. *aeróbný, anerobný* (ide tu o základ *aer* — vzduch — ako v slove *aeroplán, aeronautika*). Čudným nedopatrením sa sústavne píše „*mozgový podväzok*“, hoci zrejme ide o slovo odvodené od slova *vešať* (porov. *prúvesok*). To platí aj o *Malpighiho žľazách*, ktoré sa sústavne píše „*Malpighiho žľazy*“.

Z týchto poznámok, ktoré by sa dali ešte rozmmožiť, možno vyvodzovať, že inak hodnotnej učebnici sa nevenovala dostatočná pozornosť pri redakčnom spracovaní.

Ján Horecký

O ustaľovaní českej banickej terminológii

Terminologické oddelenie Ústavu pre jazyk český ČSAV pripravuje banický slovník. Pri spracovaní materiálu opierajú sa českí jazykovední pracovníci o pomoc pracovníkov technickej sekcie ČSAV. Tým sa zaručuje úroveň pripraveného slovníka po stránke odbornej i jazykovej. O niektorých teoretických otázkach pri tejto práci píše Jaroslav Kuchař v článku *Príspevek k normalizaci hornického názvosloví* (Naše řeč, 1954, 7—8, 193).

Hlavnou úlohou českých jazykových pracovníkov pri spracovaní bohatého banického terminologického materiálu je kritické zhodnotenie všetkých pomenovacích prostriedkov používaných v banľectve, ale najmä výber a posúdenie veľkého množstva synonym (t. j. rozličných názvov pre ten istý pojem alebo vec), ktoré sa v rozsiahlej českej banickej literatúre nahromadili. Napr. názov pre rozličné druhy dobových strojov, ktorými sa v uhli robia brázy alebo i záseky, vyskytuje sa v českej banickej literatúre v takýchto obmenách: *šramací stroj, šramáčka, zářezový stroj, řezačí stroj, brázdič stroj, brázdič, brázdička, erubovka, brázdiadlo, šramadlo, šramovka, šramka a šramovčinka*. Podobne pre základný útvar uhoľných ložísk existujú názvy *lavice, lávka, plášt, vrstva*.

Je pochopiteľné, že pri takejto pestrosti názvov je normalizačná práca ťažká a výber vhodných termínov musí sa robiť podľa rozličných kritérií.

Prvým predpokladom správnosti termínu (a ten platí rovnako v češtine i v slovenčine) je, aby bol termín tvorený, pokiaľ je to možné, od správneho domáceho základu. Názvy, ktoré nezapadajú organicky do správnej zásoby spisovnej češtiny a ktoré možno nahradiť správnymi domácimi názvami, pokladajú sa za nespisovné. Tak sa hodnotia napr. názvy *šramovati, šramovčinka, šramáčka, šramací stroj* a i.

Pri výbere spomedzi niekoľkých synonym utvorených od domáceho základu (kde teda odpadá problém spisovnosti alebo nespisovnosti termínu) berie sa zasa do úvahy ich presnosť (t. j. ich väčšia alebo menšia schopnosť presne vystihovať daný pojem alebo vec) a jednoznačnosť (termín musí označovať iba jediný pojem alebo vec).

Do úvahy sa berie ďalej aj tá skutočnosť, či termín nie je izolovaný, či má oporu v pomenovacej sústave.

Ak termín nevyhovuje niektorej z týchto požiadaviek, pokladá sa za neobdobný.

Ako neodborný označí sa v pripravovanom českom banickom slovníku napr. termín *brázdič* vo význame „brázdiaci stroj“, pretože nie je jednoznačný (brázdič môže byť aj reťazový pás, ktorý je súčasťou brázdiaceho stroja, aj baník, ktorý obsluhuje brázdiaci stroj).

Osobitná pozornosť sa pri normalizovaní českého banického názvoslovia venuje takým termínom, ktoré nie sú úplne synonymné, len sa chybne za synonymá pokladajú. Tu nemožno uvažovať, ktorý je vhodnejší alebo správnejší, ale treba ponechať jeden i druhý a ich významový rozdiel treba presne rešpektovať.

Pretože uvedené zásady, podľa ktorých sa postupuje pri normalizovaní českej banickej terminológie, majú všeobecnú platnosť, sú súčasťou českých jazykových pracovníkov v oblasti terminológie veľmi cenné aj pre našu prácu.

Viera Duříšková

SLOVENSKE ODBORNE NÁZVOSLOVIE,

ktoré v každom čísle prináša príspevky k odbornej terminológii zo všetkých úsekov, stalo sa veľmi dobrou pomockou všetkých pracovníkov na poli hospodárskeho, politického i kultúrneho života a podstatne prispelo nielen k zaužívaniu správnej terminológie, ale aj k obohateniu nášho odborného slovníka v praxi. Vychádza mesačne na 32 stránach. Predplätané na rok Kčs 24.—, jednotlivé čísla Kčs 2.—.

SLOVENSKE ODBORNE NÁZVOSLOVIE,

v čísle 3/1955 pripravuje:
V. Duříšková, odborné termíny utvorené podľa tela, z terminológie lyžiarskych pretekov, Zo zväračskej terminológie III. O. Ferianc, Z názvoslovia vtískov, Z lodárskej terminológie, O šnítaroch. Niekoľko termínov z obrátových prostriedkov. Diskusia: M. Zikmund, K terminológii chemických väzieb a mocnosten. Drobnosti, Zprávy.

NASA VEDA,

mesačník predsedníctva Slovenskej akadémie vied, vychádza vo svojom druhom ročníku. Prináša v podstatne rozšírenom rozsahu (miesto 32 strán 48) články popredných vedeckých pracovníkov, ktoré oboznamujú širokú verejnosť s najnovšími úspechmi slovenskej vedy i s bohatou tradíciou vedeckých pracovníkov Slovenska v minulosti. Napriek tomu, že časopis je obsahovo i graficky vybitom bohatší, ostáva jeho predplätané nezmenené, i. j. Kčs 48.— ročne, Kčs 4.— za jednotlivé čísla.

NASA VEDA v čísle 2/1955 uverejňuje:

Akademik O. Pavlík, K plánu vedeckých a výskumných prác Slovenskej akadémie vied na rok 1955. — F. Vašečka, Na okraj boja za socialistickú zrážnosť. — Akademik I. Hrušovský, Zverešené slovo na II. celoslovenskej konferencii Hložov. — V. Biskupský, Poznatky modernej vedy a naše lesné hospodárstvo. — V. Kozlík, K otázke vetrolomu na Zitnom ostrove. — Člen korešpondent SAV M. Gregor, Aktívne hĺbky — nová domcia survinva. — A. Molnár, Selznické oblasti Slovenska z hľadiska stavebníctva. — Recenzia: A. Spicz, Počiatky kapitalizmu v Uhorsku. — J. Minárik, Historické piesne. — Problém slobody a nevyhnutnosti vo svetle marxizmu. — V. B. i d. o. s. Laký, V ústave. — Poznámky a podnety. — Člen korešpondent SAV I. Landau, Helminologická diagnostika. — Zprávy, Nové výsledky vedeckej práce. — Spomienky a výroky. — Poznámky a podnety. — Nové knihy a časopisy. —

CHEMICKÉ ZVESTI v čísle 1/1955 uverejňuje:

V. Tichý, Izomerizácia inšekticídnych organofosfátov a organoselenofosfátov. — J. Pokorný—J. Píplbyl, Stanovení sušičných kvantít zračivých. — O. Mlejnek, Stanovenie hydroxylových skupín v organických látkach. — F. Mikula, Analytické stanovenie 6-kaprolaktamu a cyklohexandiaminu v odvodných síranových látkach. — R. Domanský, Vplyv vonkajších podmienok na stabilitu furfuralu. — I. Slávik—V. Mašura, O bielení poliacoloidu. — A. Fikier—M. Jamblich—A. Bajzová, K otázke izolácie hemiacoloidu. — V. Jedlička, Chemicky podmiňené zhoubné nádory z povolání u Slováka. — Reriaty. — R. Klášť, Spôsoby, ako znížiť spotrebu kaprolaktamu pri výrobe polyamidových vlákien. — V. Jelinek, Stanovení účinnosti ACTH.

V čísle 2/1955 uverejňuje:

O. Mlejnek, Stanovenie vody v polyamidoch. — P. Cerný, Pítalocyanin nové činidlo v kvantitatívnej analýze. — K. Kráchner, O kvalitatívnom stanovení liguosulfónových kyselín v sulfónových výluchoch. — M. Drahovská—K. Sandera, JAKOST A ZRAČIVOST ČAROVKY. — I. Slávik, O sulfítovom varení viskózy celulózy III. — F. Hanic, Použitie röntgenových difrakčných metód na určenie kryštálovej štruktúry látok.

BRATISLAVSKÉ LEKÁRSKE LISTY

sa sťahujú v tomto roku 14-denným. Vychádzajú štyri v ústave zbadajú ruku pracovníkov z zdravotníckych odborov a stávajú sa pohotovým informátorom o najnovších pokrokoch v medicíne. Zmena periodicity sa vzťahuje na novú úpravu a ceny a predplätateľ, takže jedno číslo (64 strán) bude stíť Kčs 4,20, ročné predplätané na 24 čísel Kčs 100.—.

BRATISLAVSKÉ LEKÁRSKE LISTY v čísle 3/1955 uverejňuje:

O. Bárdoš—E. Baria—A. Kráča, Prípadek leu monoglyci T-lym. V. Sakal, Význam urologického vyšetrenia pri nádoroch sliznice. — E. Neubaer—J. Sedlák, K otázke účinku neoketazínu na funkciu obličiek. — F. Čížek, Polypurbitis calcarea. — J. Wachmann—O. Okoličaný, Ošetrenie urogenitálnej traktu pri poraneniach miechy. — Cs. lekárska spoločnosť J. E. Purkyňa. — Spoločnosť slovenských lekárov v Bratislave. V čísle 4/1955 uverejňuje:
I. Straka, O predlžení ľudského života na Slovensku za posledných 30 rokov. — Cs. lekárska spoločnosť J. E. Purkyňa.